

**ЗАЛІЗНЯК Л.Л.,
ДЕТКІН А.В.,
СИВОЛАП М.П.**

МЕЗОЛІТИЧНА СТОЯНКА ДНІПРОВЕЦЬ БІЛЯ ЧЕРКАС

Стаття присвячена публікації та науковій інтерпретації матеріалів мезолітичної стоянки Дніпровець з Черкаського Подніпров'я, яке належить до числа мало вивчених у мезолітичному відношенні регіонів України.

Україна – одна з найбагатших на різноманітні мезолітичні пам'ятки країн Європи. Лише археологічних культур у фінальному палеоліті та мезоліті України (13-7 тис. р. тому) нараховують близько п'ятнадцяти. Зимівниківська культура раннього мезоліту лісостепового Лівобережжя була відкрита і науково описана однією з останніх – у кінці 80-х – 90-х рр. минулого століття [Горелик, 1984, Нужный, 1986, Гавриленко, Коен, 1989, Коен, 1992, Неприна, Супруненко, Гавриленко, 1992, Залізняк, Гавриленко, 1995, 1996, Залізняк, 1994, 1995, 1998, с.150-159; згаданої культурної спільноти у лісостеповому Подніпров'ї почала вимальовуватися своєрідна група пам'яток типу В'язівки [Залізняк, 1994, Залізняк, Гавриленко, 1996]. Спочатку вона була представлена лише двома пам'ятками: В'язівка 4А під Лубнами та Загай I під Переяславом (Рис. 1). Тому відкриття кожної нової стоянки цього типу суттєво поповнює наші знання про цю маловивчену культурну групу мезоліту України, яка до того ж розташована у лісостеповому Подніпров'ї, де відомо дуже мало пам'яток цієї доби.

Місцезнаходження Дніпровець виявлено 1993 року старшим лаборантом Черкаської Лісостепової археологічної експедиції А.В.Деткіним під час розвідки на правому березі р. Дніпра [Деткін, 1995, с.22-25]. Знаряддя й відщепи з кременю зібрані у видмах на поверхні наливних пісків за 1,8 км на ПнПнЗх від ПнЗх окраїни Черкас (коло с.Дахнівка) і за 2,5 км на Сх від Сх околиці с. Свидівки Черкаського р-ну, приблизно за 100 м на Пн від шлюзу на р. Бігучій (права каналізована притока Дніпра). Вгору по течії р. Дніпра, на відстані близько 0,5 км було розташовано дитячий табір відпочинку "Дніпровець", назву якого надано місцезнаходженню.

Культурний шар стоянки не зберігся. Спостереження показали, що пам'ятка затоплена водами Кременчуцького водосховища і всі знахідки викинуті в одній частині наливу земснарядом з дна каналу, що веде від згаданого шлюзу до однієї з проток Дніпра. Налив утворив пагорб піску заввишки 5-6 м і діаметром близько 50-60 м. Пісок перевиється вітром і кремені опиняються на поверхні, де їх ось уже 10 років періодично збирають різні дослідники. Останнім часом пагорб наливу активно руйнується землерийною технікою вибірками піску для будівельних потреб. Це

**ZALIZNYAK L.L.,
DETKIN A.V.,
SIVOLAP M.P.**

MESOLITHIC DNIPROVETS SITE NEAR CHERKASY CITY

привело до значного зменшення кількості знахідок мезолітичних артефактів у 2002-2003 рр.

За 10 м на північ від наливу, на природному березі річки, закладено шурф глибиною 2 м, який сягнув рівня води. Уся товща відкладів складалася з прошарків наливного піску, що не містили жодних артефактів.

Крім виробів з кременю мезолітичного вигляду на наливі було знайдено кам'яні знаряддя (4 розтиральники), фрагменти кухонних горщиків скіфського часу, нечисленні черепки пізнього кружального посуду, фрагменти кісток тварин (у т.ч. й скам'янілі). Серед кісток, зібраних на поверхні наливного земснарядом піску, разом з мезолітичним кременем, за визначенням О.І.Журавльова знайдено кістки оленя, домашнього бика, борсука, собаки, черепахи, зуби акул третинного періоду. Особливе місце серед знахідок займають просвердлена підвіска з ікла кабана і фрагмент (жало) кістяного рибальського гачка (останній зберігається у колекції А.В. Деткіна). Напевно встановити зв'язок якоїсь частини цих знахідок з мезолітичним комплексом неможливо.

Крім А.В. Деткіна на стоянці збирали під'йомний матеріал протягом 1998-2001 років. М.П. Сиволап і Л.Г.Сиволап (зав. відділом археології обласного музею), а з 2000 р. по нинішній час стоянка регулярно (2-3 рази на рік) відвідується викладачем археології Черкаського національного університету М.П. Сиволапом. Зрідка пам'ятку відвідували окремі колекціонери, чий знахідки, на жаль, втрачені для науки. Матеріали з розвідок зберігаються у приватній колекції А.В. Деткіна (318 кременів), у Черкаському обласному краєзнавчому музеї (84 знахідки). У Черкаському археологічному музеї Середньої Наддніпрянщини при Черкаському держуніверситеті зберігається 506 оброблені людиною кремені. У музеї Черкаського університету також зберігається більше 470 невеликі гальки та уламки дикого кременю, яких багато на поверхні тих же перевіяних пісків. Їх використовували мешканці стоянки як сировину для виготовлення знарядь.

Незважаючи на те, що кремень перевідкладено, зібрана колекція є досить виразною. Враховуючи нечисленність відомих наші мезолітичних матеріалів з Черкаської Наддніпрянщини, вона набуває важливого значення для розуміння культурно-історичних

процесів, що відбувалися в лісостеповій Україні в мезоліті.

Першовідкривач пам'ятки А.В. Деткін, після консультації зі співробітниками відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАНУ в Києві, видав матеріали перших зборів 1993 р. (42 кремені). Дослідник дійшов висновку, що знайдені на стоянці асиметричний наконечник з бічною виїмкою, грубі нуклеуси для відщепів, кінцеві на відщепах скребачки, слабкий розвиток техніки отримання пластин вказують на типологічні паралелі в матеріалах пісочнорівської

культури Середнього Подесення і дають підстави датувати стоянку пізнім мезолітом [Деткін, 1995, С.24-26].

За десять років з часу відкриття місцезнаходження колекція обробленого кременю з нього збільшилася до 908 екземплярів (Табл.). Ця стаття є публікацією всіх доступних на жовтень 2003 р. матеріалів стоянки Дніпровець, що зберігаються у трьох згаданих власників.

Таблиця крем'яних виробів стоянки Дніпровець

Нуклеуси для відщепів	одноплощинні (Рис. 2, 31, 37, 38)	- 5
	двоплощинні (Рис. 2, 30, 34, 38, 39)	- 4
	багатоплощинні аморфні та нуклевидні уламки	- 14
Пластини та їх уламки		- 26
Відщепи та уламки кременю		- 721
Пластини зі слідами використання		- 10
Невизначені уламки знарядь та відщепи зі слідами використання		- 11
Вироби з ретушшю		- 113 (12,8%)
Трапеції високої форми	асиметричні (Рис. 2, 1-4, 7)	- 5
	симетричні (Рис. 2, 5, 6, 8-10)	- 5
Сегментоподібний мікроліт (Рис. 2, 11)		- 1
Ланцет на пластині (Рис. 2, 13)		- 1
Різці		
кутові	на грубих пластинах (Рис. 2, 12, 15, 18-21, 29)	- 9
	на відщепах (Рис. 2, 14, 16, 17, 22, 27)	- 5
	серединні (Рис. 2, 23-26)	- 4
	бічний ретушний (Рис. 2, 32)	- 1
Скребачки		
округлі (Рис. 3, 1-9)		- 9
підокруглі (Рис. 3, 10-18)		- 11
кінцеві на пластинах (Рис. 3, 26, 38)		- 2
	на відщепах (Рис. 3, 19-25, 27-33)	- 10
	на відщепах неправильної форми (Рис. 3, 34-37)	- 8
	подвійна (Рис. 3, 39)	- 1
	аморфні на відщепах (Рис. 3, 40-53)	- 16
	уламки скребачок	- 4
Розвертка (Рис. 2, 33)		- 1
Скобелі на відщепах неправильної форми (Рис. 2, 40)		- 10
Пластини з ретушшю та їх уламки (Рис. 2, 28)		- 5
Відщепи з ретушшю		- 5
УСЬОГО кременів		- 908

Сировиною для виготовлення знарядь слугували невеликі гальки напівпрозорого кременю темно-сірого, іноді майже чорного, кольору з дрібними світло-сірими включеннями. Схоже більша частина конкрецій походить з родовища, розташованого за 60 км вгору по Дніпру північніше Канева. В цілому вихідний матеріал середньої якості, що, до деякої міри, і визначило переважання аморфних відщепів серед заготовок знарядь.

Серед нуклеусів переважають максимально спрацьовані багатоплощинні аморфні ядрища для відщепів (Рис. 2, 35). Одно- (Рис. 2, 31, 37, 38) та двоплощинні (Рис. 2, 30, 34, 38, 39) нуклеуси випадкових обрисів також використовувалися для отримання відщепів неправильної форми. Саме вони

були головною формою сколів, що використовувалися мешканцями стоянки для виготовлення знарядь.

Пластин в комплексі надзвичайно мало – 36 екземплярів, в тому числі 10 з псевдоретушшю, що виникає в процесі трудових операцій. Пластинчасті сколи неправильних обрисів з нерегулярним ограненням. Виробів з ретушшю на грубих пластинках усього 20.

Крем'яних виробів з вторинною обробкою 113 екземплярів, що становить 12,8 % від усіх оброблених людиною кременів. Висока питома вага знарядь свідчить про певний дефіцит крем'яної сировини.

Серед мікролітів, як найбільш показової складової крем'яного комплексу, домінують грубі високі трапеції на відщепах та уламках атипових пластин (Рис. 2, 1-

10). Усього знайдено 10 таких трапецієподібних наконечників стріл. Їх увігнуті бічні краї сформовані грубою, часто зустрічною ретушшю. Половина трапецій мають асиметричні обриси (Рис. 2, 1-4, 7).

У мікронаборі Дніпровця присутній один грубий, масивний сегментоподібний мікроліт з круто ретушованою спинкою (Рис. 2, 11). Також знайдено ланцет з опуклою спинкою на пластині з нерегулярним ограненням (Рис. 2, 13). Його вістря сформовано на базальному кінці пластини крутою ретушшю. Протилежний проксимальний кінець заготовки зрізаний ретушшю.

Найчисленнішими серед знарядь є скребачки – 57% виробів з ретушшю (Рис. 3). Переважна більшість виготовлена на відщепі. Найвиразнішими серіями представлені округлі та підокруглі (Рис. 3, 1-18), а також кінцеві скребачки (Рис. 3, 19-39) на відщепі неправильної форми. Лише незначна кількість кінцевих скребачок виготовлена з уламків грубих пластин (Рис. 3, 26, 38). Єдина подвійна скребачка виготовлена з уламку великої, масивної пластини (Рис. 3, 39).

Округлими вважаються скребачки, у яких ретуш займає більше трьох чвертей периметру (Рис. 3, 1-9). Якщо останній ретушовано меншою мірою, то скребачка відносилася до категорії підокруглих (Рис. 3, 10-18). Серед округлих скребачок близько 20% знарядь мають високий профіль (Рис. 3, 1, 5, 9, 14).

Кожна п'ята скребачка комплексу Дніпровець належить до категорії аморфних на відщепі неправильної форми (Рис. 3, 40-53).

Різці становлять близько 15% знарядь з ретушшю. Переважають кутові на уламках грубих пластин (Рис. 2, 12, 15, 18-21, 29) та на куті відщепів (Рис. 2, 14, 16, 17, 22, 27). Менш численні серединні (Рис. 2, 23-26). Єдиним екземпляром представлений бічний ретушний (Рис. 2, 32).

В колекції місцезнаходження Дніпровець є одна асиметрична розвертка (Рис. 2, 33), 5 уламків пластин з нерегулярною ретушшю (Рис. 2, 28), 10 скобелів на відщепі випадкової форми (Рис. 2, 40), 5 відщепів з ретушшю.

Серед кременів Дніпровця, що зберігаються у фондах Черкаського краєзнавчого музею, є два вироби, які як за сировиною, так і за технологією виготовлення випадають з уцілому гомогенної колекції. Це правильна пластина характерного вигнутого профілю з круто ретушованими краями, виготовлена з світло-жовтого, непрозорого кременю (Рис. 2, 42), а також кінцева скребачка на уламку пластини з якісного кременю медового кольору (Рис. 2, 43). Обидві пластини виготовлені шляхом відтиску з правильних олівцеподібних нуклеусів. Техніко-типологічно ці вироби відповідають традиції обробки кременю кукрецької культури, пам'ятки якої поширилися у Середньому Подніпров'ї у кінці мезоліту. Очевидно згадані вироби є механічною домішкою до основного комплексу стоянки.

Колекція крем'яних виробів з Дніпровця була віднесена до зимівниківської культури Лівобережної

України [Деткін, 1995, Залізняк, 1998, с.144]. Найближчі паралелі вона має в матеріалах стоянки В'язівки 4А, що розташована за 80 км на північний схід від Лубна (Рис. 1). Подібність настільки велика, що різниця не перевищує типолого-статистичної різниці між крем'яними комплексами з окремих жител стоянки В'язівки 4А [Залізняк, Гавриленко, 1996; Гавриленко, 2000, с.32-42]. Колекції зазначених пам'яток поєднують однотипні аморфні нуклеуси для відщепів, дуже низький показник пластинчастості, ідентичний набір різців, а також скребачок, серед яких домінують підокруглі, округлі та кінцеві на неправильних відщепі, поодинокі розвертки. Дуже схожі і мікронабори стоянок, в яких панують грубі високі асиметричні трапеції з увігнутими бічними краями.

Разом з тим, на В'язівку 4А знайдено кілька досить великих обушкових ножів та їх уламків, які поки що невідомі в колекції з Дніпровця. І навпаки, в останній наявний своєрідний ланцет (Рис. 2, 13), відсутній серед матеріалів В'язівки. Аналогічні ланцети та обушкові ножі добре представлені в комплексі Загай I з-під Переяслава (Рис. 4, 29-42). Ця колекція дуже подібна до матеріалів з Дніпровця та В'язівки 4А і за іншими показниками, зокрема типологією скребачок, різців, нуклеусів (див. Залізняк, 1998, с.156). Хіба що трапеції Загаю I дещо вищі і симетричніші, а також наявні два видовжені сегменти (Рис. 4, 41), яких немає в комплексах В'язівки 4А та Дніпровця.

Таким чином, на західній периферії зимівниківської культури, пам'ятки якої зараз відомі на територіях від Черкаського Подніпров'я та Надпоріжжя до Сіверського Дінця і навіть Дону, вимальовується своєрідна група пам'яток, яка отримала назву типу В'язівки [Залізняк, 1994, Залізняк, Гавриленко, 1996]. Більш південним пам'яткам зимівниківської культури (стоянки Сурський V у Надпоріжжі, Зимівники та Сабівка на Сіверському Дінці) властиві симетричні трапеції, дещо вищий показник пластинчастості, домінування кінцевих скребачок та різців на грубих пластинах палеолітичного вигляду (Рис. 4, 1-28). Остання особливість надає згаданим пам'яткам типу Сабівка [Манько, 1997] певної архаїчності. Тому більшість дослідників вважає їх давнішими за стоянки типу В'язівки Середнього Подніпров'я і попередньо датує кінцем дріасу III – пребореалом, тоді як стоянки типу В'язівки – пребореалом – бореалом.

Пам'ятки типу В'язівки мають певні паралелі в матеріалах ще однієї ранньомезолітичної культури лісової смуги Східної Європи – пісочнорівської [Залізняк, 1984, 1986, 1998, с.145-150]. На стоянках Середнього Подесення Пісочний Рів, Гридасове, Ком'ягіне разом з невластивими стоянкам типу В'язівки черешковими наконечниками та вістрями алтинівського типу (Рис. 4, 43-46) поширені подібні до в'язівських асиметричні трапеції та обушкові ножі (Рис. 4, 47-51). Ці паралелі (і перш за все, асиметрію трапецій) дослідники пояснюють контактами

в'язівської людності Середнього Подніпров'я з пісочнорівською Подесення.

Звертає увагу відсутність у матеріалах пам'яток типу В'язівок слідів будь-яких куkreцьких впливів. Згадані скребачка і ретушований ніж на правильних відтискових пластинах куkreцького типу з колекції Дніпровця, як зазначалося, скоріш за все, є механічною домішкою до основного гомогенного крем'яного комплексу. Матеріали куkreцьких пам'яток Середнього

Подніпров'я (Велика Андрусівка, Чапайівка, Мала Перещепина та ін.) свідчать, що куkreцька людність просунулася в регіон лише в другій половині мезоліту, десь на початку атлантикуму, тоді як носії в'язівських традицій мешкали тут у пребореалі та бореалі, тобто у VIII-VII тис. до н.е. за некаліброваною шкалою.

Матеріали місцезнаходження Дніпровець проливають світло на мало досліджений початковий період мезоліту Середнього Подніпров'я.

ЛІТЕРАТУРА

- Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура.- Полтава, 2000.- 128 с.
- Гавриленко І.Н., Коен В.Ю. Некоторые результаты раскопок 1988 г. мезолитического поселения Вязовок на Полтавщине // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины. -Полтава, 1989. - С. 22 - 26.
- Горелик А.Ф. Исследование мезолитических комплексов стоянки Зимовники 1 в Северо - Восточном Приазовье // СА. - № 2.- 1984. - С. 117 - 132.
- Деткін А.В. Поселення епохи пізнього мезоліту в Черкаському Подніпров'ї // Археологічні дослідження на Черкащині.- Черкаси, 1995.- С.24-26.
- Залізняк Л.Л. Деснянська мезолітична культура // Археологія. -№ 46. - 1984. - С. 1 - 17.
- Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт Лівобережної України // Археологический альманах. - № 3. - Донецьк, 1994б. - С. 231 -244.
- Залізняк Л.Л. Ранній мезоліт України //Археологія.-№3.-1995.-С.3-16.
- Залізняк Л.Л. Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины. - К.: Наукова думка, 1986. - С. 74 - 142.
- Залізняк Л.Л. Передісторія України X-V тис. до н.е.-К., 1998.- 307 с.
- Залізняк Л.Л., Гавриленко І.М. Мисливці ранньоголоценового лісостепу за матеріалами стоянки В'язівки 4А на Полтавщині // Археологический альманах.-№4.- Донецьк, 1995.- С.97-103.
- Залізняк Л.Л., Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура Лівобережної України // Археологія.- 1996.- №1.- С.3-15.
- Zaliznyak L., Gavrilenko I. The Zymivnyky Mesolithic culture of Eastern Ukraine // Archaeology Bulgarica, 2.- 2002.- P.1-12.
- Коен В.Ю. Некоторые новые данные о культурно-историческом процессе в азово-черноморском регионе в XI - X тыс. до н. е. // РА. - № 2. - 1992. - С. 5 - 19.
- Манько В.А. Финальнопалеолитический комплекс стоянки Сабовка 1 в Северо-Восточном Приазовье // Древности Подонцов'я.- Луганск, 1997.- С.11-26.
- Неприна В.И., Супруненко А.Б., Гавриленко И.Н. Жилище на мезолитической стоянке Посулья Вязовок 4А // РА. - № 3. 1992. - С. 136 - 146.
- Нужный Д.Ю. О сложении мезолита в Днепровском Надпорожье // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья.- К.: Наукова думка, 1986. - С. 26 - 36.
- Нужный Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. - К.: Наукова думка, 1992. - 185 с.

ZALIZNYAK L., DETKIN A., SIVOLAP M. MESOLITHIC DNIPROVETS SITE NEAR CHERKASY CITY

The article is devoted to publication and scientific interpretation the flint material of new Mesolithic Dniprivets site from the outskirt Cherkasy city on the Dnieper. The site is a bright example of Viazivok version of Zimovnyky early Mesolithic culture of forest-steppe zone of Ukraine.

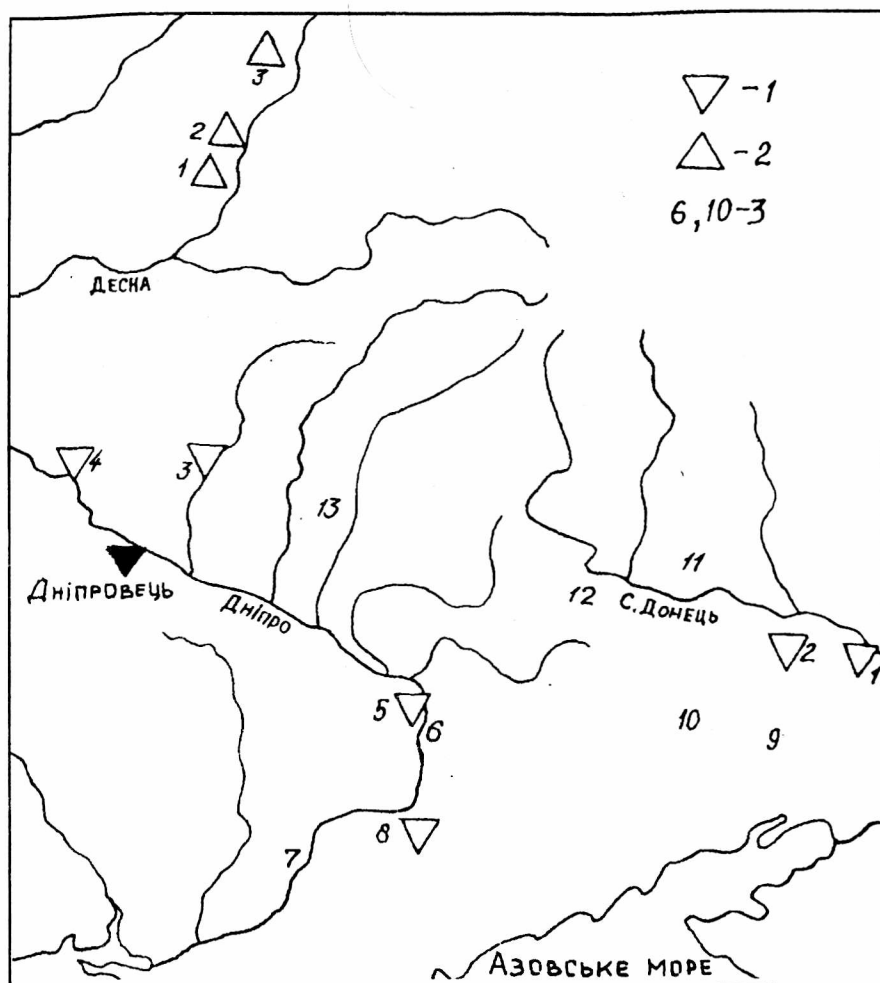

Рис. 1. Пам'ятки зимівниківської та пісочнорівської культур.

Умовні знаки:

I – зимівниківські стоянки:

1- Зимівники, 2- Сабівка, 3- В'язівок 4А, 4- Загай I, 5- Сурський V, 6- Ямбург, 7- Анастасіївка, 8- Прогон, 9- Петропавлівка, 10- Крем'яна Гора, 11- Зливки, 12- Петровське, 13- Полтава, Біла Гора.

II – пісочнорівські стоянки:

1-Гридасово, 2- Пісочний Рів, 3- Ком'ягіно.

III – знахідки окремих трапецій зимівниківського типу.

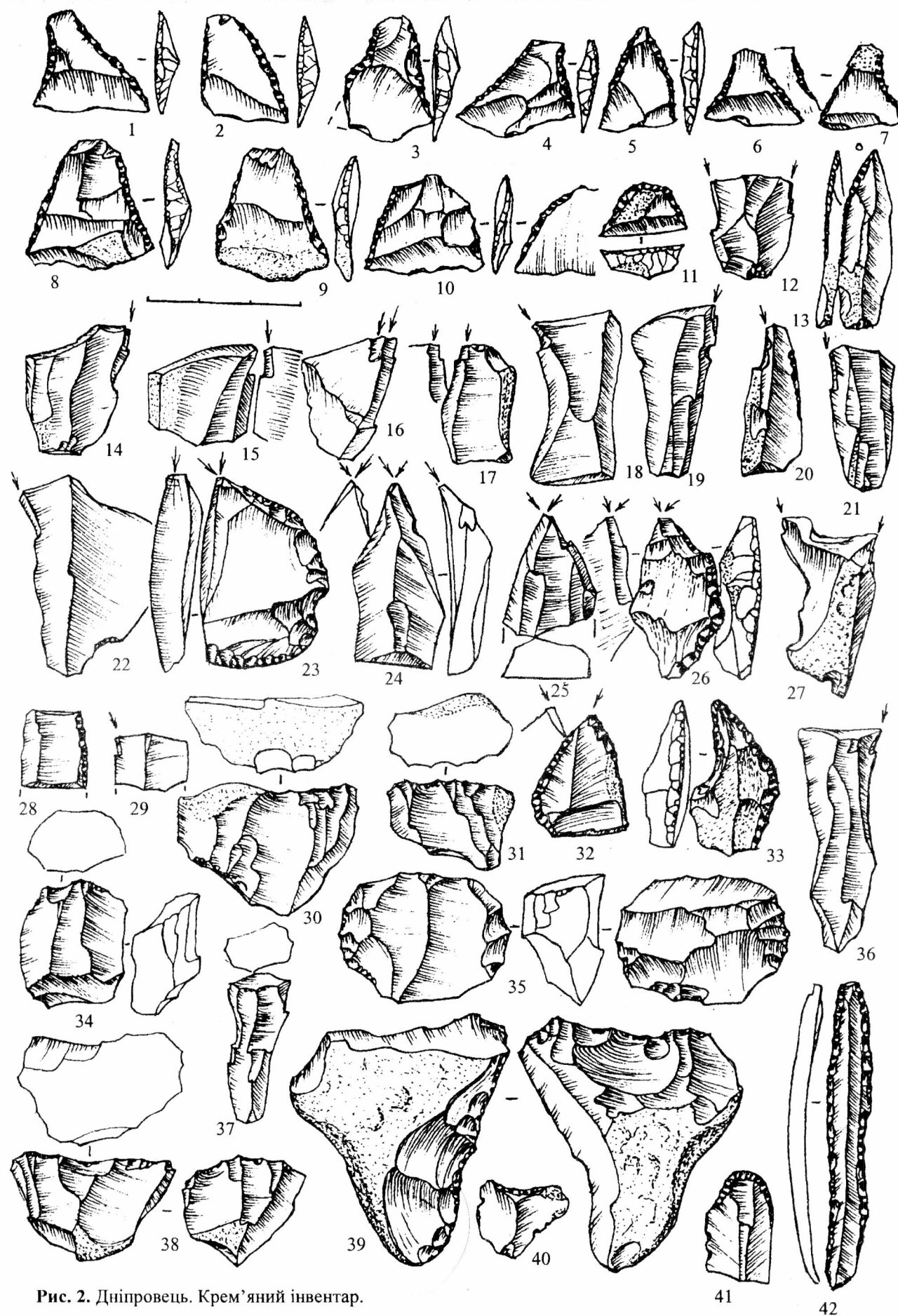

Рис. 2. Дніпровець. Крем'яний інвентар.

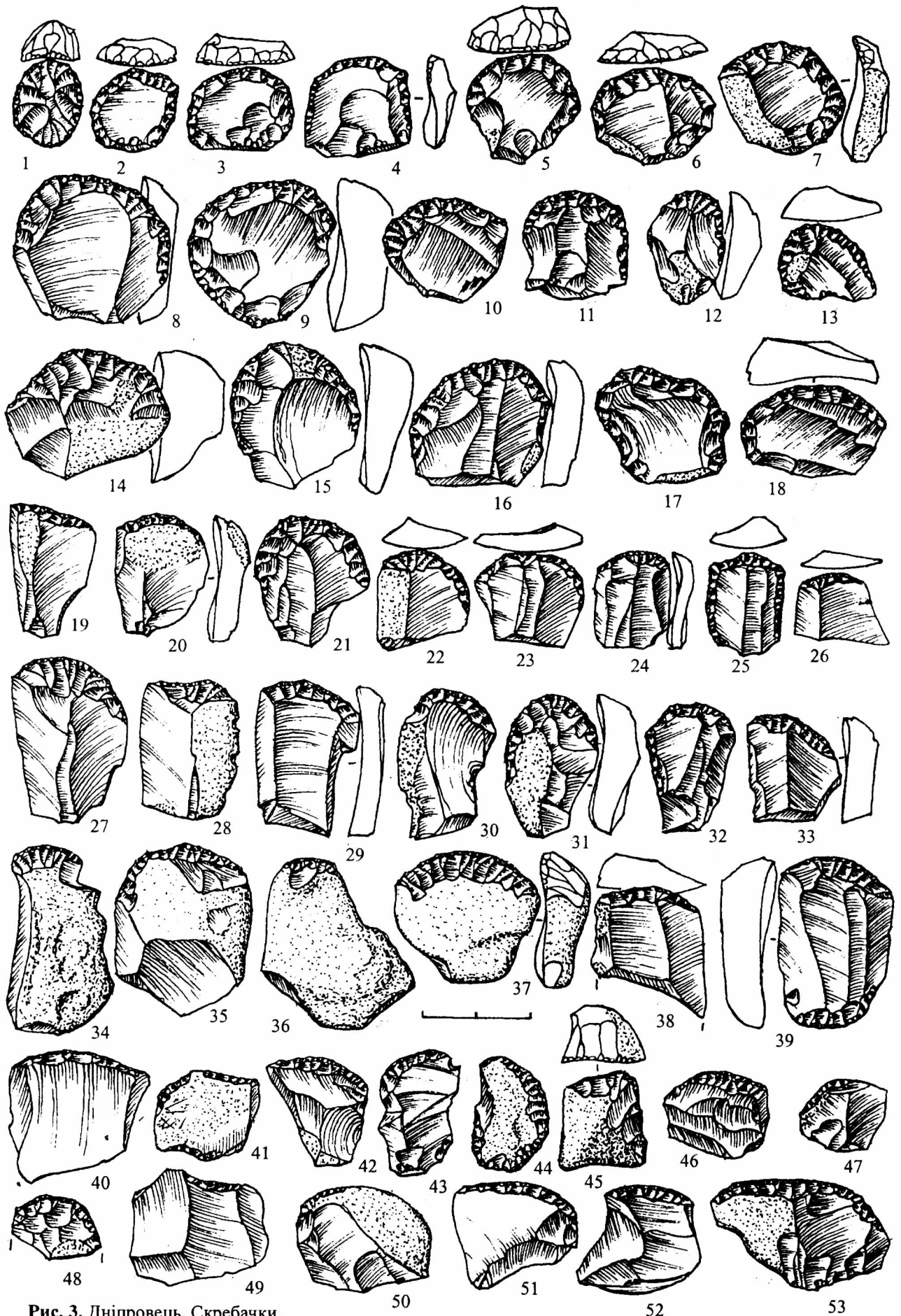

Рис. 3. Дніпровець. Скребачки.

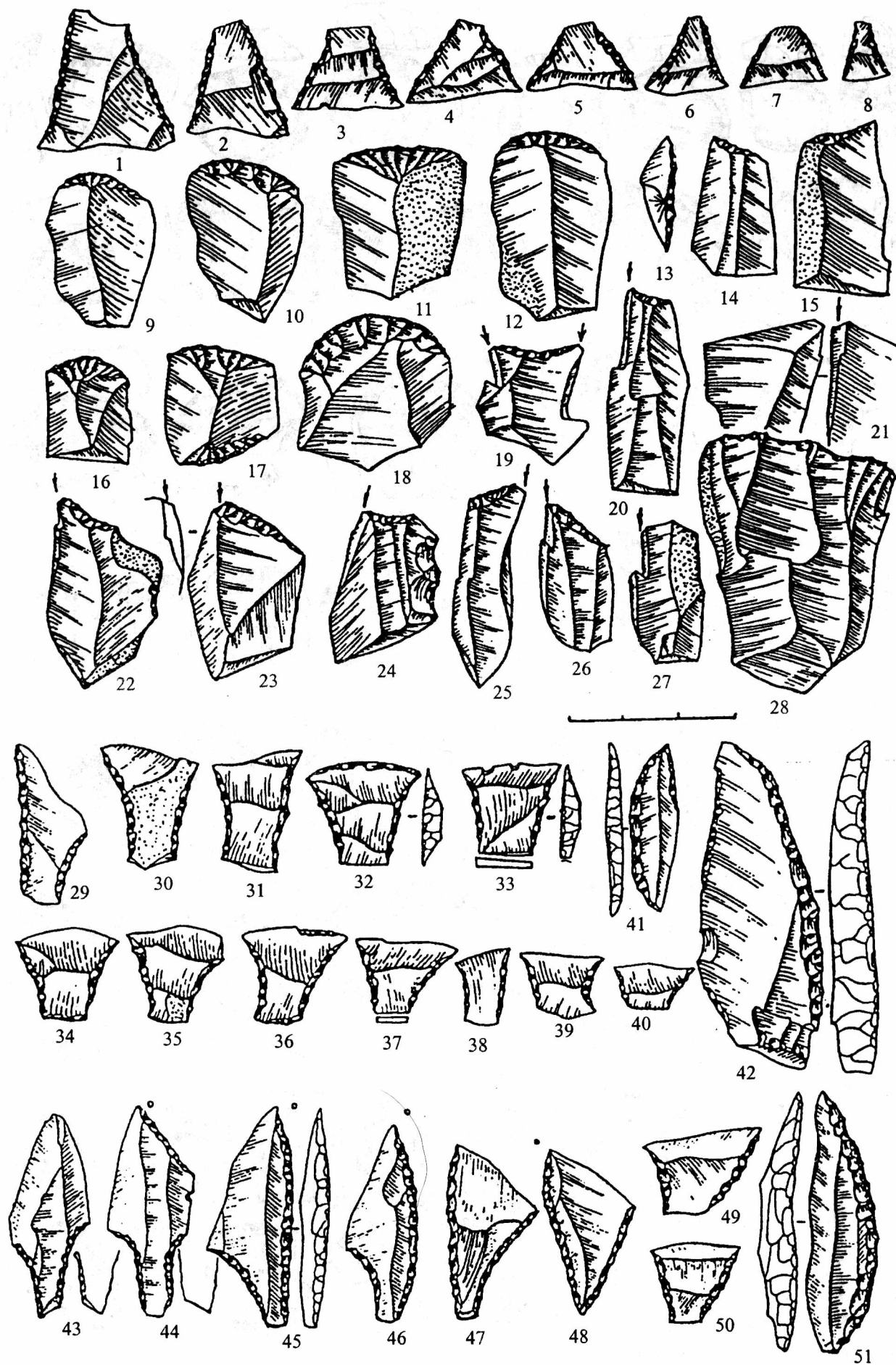

Рис. 4. Крем'яний інвентар стоянок Зимівники III (1-28), Загай I (29-42), Пісочний Рів (43-51).